

GÂNDURI DESPRE LIBERALISMUL ROMÂNESC: UN VIITOR PENTRU TRECUT

Mihai Sorin Rădulescu

În anul 2000 a apărut o istorie a Partidului Național-Liberal, lucrare colectivă coordonată de domnul Șerban Rădulescu-Zoner, o carte care din păcate a avut un tiraj redus și o circulație restrânsă, nefiind de găsit în librării. Ea se adaugă lucrărilor lui Gheorghe Platon¹, Apostol Stan, Mircea Iosa², Gheorghe Cliveti³ și a autorului acestor rânduri⁴, care au încercat să suplinească o lacună majoră a istoriografiei românești. Ne putem întreba de ce un subiect atât de important precum evoluția Partidului Național-Liberal și a liberalismului au făcut obiectul a relativ puține lucrări, spre deosebire de istoria conservatorismului sau de cea a Partidului Național-Țărănesc.

Înainte de decembrie 1989, liberalismul a fost mai degrabă o temă subversivă, a cărei tratare necesita aprobare de la autorități. Această stare de lucruri a continuat în bună măsură și după aceea, lucrarea de doctorat a subsemnatului privind *Elita liberală românească 1866-1900*, susținută în 12 aprilie 1995 la *Institut National des Langues et Civilisations Orientales* (INALCO) din Paris, sub îndrumarea doamnei profesoare Catherine Durandin, fiind una dintre primele abordări a acestui subiect, ca studiu al clasei politice liberale. Perspectiva lucrării mele este una istorico-genealogică și prosopografică, ceea ce face și originalitatea lucrării.

Astăzi, punctul din care societatea românească privește acest subiect s-a schimbat: istoricii români fac parte dintr-o țară membră NATO și care aspiră la integrarea în Uniunea Europeană. Dintr-un subiect subversiv sau cvasi-subversiv, cum a fost mulți ani după decembrie 1989, el a devenit unul "gratissimus", la modă și în direcția curentului... Au trecut aproape zece ani de când el s-a aflat în centrul preocupărilor subsemnatului. Cum se vede el acum, la distanța unui deceniu? Este liberalismul românesc un model de urmat în zilele noastre? Căci în ciuda teribilei demonetizări a noțiunii de "model", societatea, deusolată de multitudinea tentațiilor consumiste, nu poate funcționa în lipsa acestora.

În primul rând, întrebarea s-a pus adesea în ce măsură liberalismul românesc, caracterizat prin doctrina "prin noi înșine", poate fi cu adevărat considerat drept o variantă a liberalismului având în vedere că acesta se definește mai degrabă prin porțile

¹ Gheorghe Platon, *Liberalismul românesc în secolul XIX: emergență, etape, forme de expresie*, în *Cultură și societate, Studii privitoare la trecutul românesc*, volum îngrijit de Al. Zub, București, Editura Științifică, 1991, p. 73-103.

² Apostol Stan, Mircea Iosa, *Liberalismul politic în România*, București, Editura Albatros, 1996.

³ Gheorghe Cliveti, *Liberalismul românesc. Eseu istoriografic*, Iași, Editura Axis, 1996.

⁴ Mihai Sorin Rădulescu, *Elita liberală românească 1866-1900*, București, Editura All, 1998; idem, *Die rumänische liberale Elite 1866-1900*, în "Südost-Forschungen", Band 58, 1999, p. 203-219.

deschise către capitalul străin și nu prin voința de promovare a celui național⁵. În spațiul românesc însă, există această specificitate a mișcării politice liberale. Oamenii politici liberali din veacul XIX, în frunte cu Ion C. Brătianu, au fost și sunt percepuți ca principalii făuritori ai României moderne. Și nu este vorba doar de un joc de imagine, ci de o realitate istorică. Firește că în modernizarea societății românești au acționat numeroase forțe politice, dar Partidul Național-Liberal, ca moștenitor al ideilor revoluției de la 1848, a întruchipat cel mai bine voința de înnoire și de sincronizare cu Europa, s-a identificat cu acel proces. Această forță politică și-a asumat misiunea de a conduce emanciparea românilor în secolul XIX⁶.

Prea ușor este ea taxată astăzi uneori drept “naționalistă”, în condițiile în care nu este deloc clar ce înseamnă acest termen. Chiar dacă “naționalismul” este un termen peiorativ, unii istorici se arată mândri de el, nefiind conștienți de substratul de agresivitate și de șovinism pe care îl conține. Da, oamenii politici ai veacului XIX au construit state naționale, au încercat să aducă membrii aceleiași comunități de limbă și de cultură între aceleași hotare și de aceea ei sunt considerați azi adesea drept “naționaliști”, aceasta într-o lume în care în realitate conștiința națională cunoaște o resurecție cu totul deosebită, mai ales ca reacție la procesele “globalizării”... În discursul istoriografic ca și în cel mediatic domnește o desăvârșită confuzie de termeni. Există o adevărată modă a înfierării “naționalismelor” din secolul XIX din Europa de Răsărit și nu este un bun istoric cel care nu o practică. Aproape că este vorba de un fenomen de “integrare” care se petrece în acest domeniu și care corespunde de fapt unor realități de natură economică și politică din prezentul imediat, între care aș menționa cu precădere tendința atotdominatoarelor companii multinaționale de a cuceri noi piețe, de a produce cât mai profitabil cu o mână de lucru cât mai ieftină. Partidul Național-Liberal s-a aflat în fața unor provocări comparabile celor de azi, deși în împrejurări istorice cu totul diferite. Problemele sunt similare: cum să fie stimulat capitalul autohton? Cum să se configureze o clasă purtătoare a statului capitalist? Cum să fie servit interesul național în condițiile în care de fapt banul nu are “apartenență etnică”? Cum să se asigure un acces cât mai larg la decizia politică? Cum să se realizeze emanciparea socială și economică a țăranilor?

Liberalismul românesc a dat naștere unei tipologii specifice din care în general nu sunt reținute în zilele noastre decât profilurile caragialești. Dar există și un tip de personalitate mult mai apropiată de chipul real al revoluționarilor pașoptiști, transformați după 1859 în oameni politici liberali așezați: cea a lui Eugeniu Carada, căruia Nicolae Iorga – după cum se știe, nu a fost membru al acestui partid – i-a făcut un portret memorabil: “Carada era un om de o mare inteligență organizatorică, un general de stat-major, conducând mulți ani de zile campaniile unei mari oștiri de la masa lui de lucru fără să fi comandat un asalt și să fi văzut sângele unui rănit, și era o voință căreia, ca hotărâre și statornicie, rar i s-ar găsi părechea. [...] Din tinereța lui a păstrat un singur lucru, iubirea exclusivă, stăpânitoare, vrednică de cea mai mare muncă și de cea mai desăvârșită abdicare pentru partid. Ca un părinte care nu mai iese în public cu copilul lui, fiindcă a apucat drumuri pe care le dezaprobă deși le înțelege, dar care, la întunec, urmărește toți pașii lui, apărând providențial în orice clipă de criză și lipsindu-se de

⁵ Victoria Brown, *The Adaptation of a Western Political Theory in a Peripheral State: the Case of Romanian Liberalism*, în *Romania between East and West. Historical Essays in Memory of Constantin C. Giurescu*, vol. îngrijit de Stephen Fischer-Galați, Radu R. Florescu, George R. Ursul, New York, 1982.

⁶ Vintilă I. Brătianu, *Pentru cei mai tineri. Ce am văzut în România Mică și ce văd în România Mare*, în vol. *Cultură și civilizație. Conferințe ținute la tribuna Ateneului Român*, antologie, note și prefață de Gheorghe Buluță, București, Editura Eminescu, 1989, p. 276-292.

strictul necesar pentru a-i strânge o avere uriașă, astfel a lucrat aproape o jumătate de veac Carada⁷. Fruntașii liberali au fost în marea lor majoritate asemenea oameni de acțiune, cu o tinerețe carbonară, subversivă și cu o maturitate la tribuna Parlamentului. Majoritatea dintre ei erau de obârșie boierească și mari proprietari funciari, ceea ce contrazice clișeu opoziției Partidul Național-Liberal – partid al burgheziei *versus* Partidul Conservator – partid al boierimii și moșierimii⁸. Este adevărat că partidul liberalilor a fost mult mai permeabil la elementele provenite din păturile orășenimii și din mica boierime, dar diferențele dintre aceste forțe politice constau totuși în viziunea asupra dezvoltării societății românești. Multă vreme s-a spus, și nu sunt puțini cei care afirmă și astăzi că între partide nu au existat diferențe doctrinare, că a fost vorba de relații clientelare, de simpatii și de antipatii, transpunându-se asupra trecutului o realitate existentă mai degrabă în zilele noastre. Ceea ce a separat forțele politice în perioada domniei lui Carol I a fost în primul rând factorul ideologic, diferențele de opinii politice, la care s-au adăugat firește și legăturile personale.

Unul dintre cele mai frumoase texte care s-au scris despre liberalismul românesc se datorează lui I. G. Duca și a apărut în volumul editat în 1923 de Institutul Social Român. El răspunde la întrebările și nedumeririle de orice fel care se pot ivi în legătură cu specificul curentului liberal din România. În primul rând, potrivit lui Duca, doctrina național-liberală “se poate rezuma în următoarea formulă: «Progresul sub toate formele în cadrul încă al concepției proprietății individuale»”⁹. Gânditorul nu se lasă însă înșelat de această noțiune, de mitul progresului: “Când zic progres întrebunțez acest cuvânt mai mult în înțelesul de fatală transformare decât de progres propriu-zis, căci cunosc prea bine relativitatea credințelor și a cuceririlor omenești pentru a mă socoti îndrituit să afirm că aceste fatale transformări sociale, luate *in abstracto*, constituie toate progrese, și, afară de aceasta, noțiunea de progres în sine este prea elastică și prea discutabilă pentru ca ea să poată sluji de criteriu fix al valorii intrinseci a diferitelor prefaceri omenești”¹⁰. Autorul deslușește patru noțiuni fundamentale ale doctrinei liberale românești: ordinea, democrația, naționalismul – nu cu sensul care se dă astăzi acestui cuvânt – și armonia socială. În bună măsură aceste valori se regăsesc în programul tuturor forțelor politice din vechea Românie, ceea ce confirmă procesul de identificare ce s-a produs vreme de aproape trei sferturi de veac între Partidul Național-Liberal și forța motrice de construcție a statului modern.

“Naționalismul” este un concept care merită o atenție mai deosebită, pentru că este principalul element de “acuzare” a acestui partid. Bineînțeles că nu este vorba aici de a construi pledoarii de apărare a sa, ci de a *înțelege*, ceea ce în scrierea istoriei este adesea lucrul cel mai dificil. “Prin naționalism – spunea I. G. Duca –, liberalismul nu crede posibil progresul decât întemeiat pe dezvoltarea forțelor naționale. Fiecare națiune este un tot, fiecare națiune a ieșit din frământările ei istorice, cu însușirile, cu scăderile, cu trăsăturile ei caracteristice. A face politică, adică a guverna o asemenea națiune, făcând abstracție de toate aceste elemente constitutive ale ființei sale, e a încerca o

⁷ N. Iorga, *Oameni cari au fost*, vol. I, București, Fundația pentru Literatură și Artă “Regele Carol II”, 1934, p. 383-385.

⁸ Mihai Sorin Rădulescu, *Elita liberală românească*, p. 23-112; idem, *Despre elita Partidului Conservator*, în idem, *Genealogia românească. Istoric și bibliografie*, Brăila, Muzeul Brăilei – Editura Istros, 2000, p. 227-239.

⁹ I. G. Duca, *Doctrina liberală*, în *Doctrinile partidelor politice*, ed. a II-a, București, Editura Garamond, fără an, p. 144.

¹⁰ *Ibidem*, p. 145.

contradicție logică. Firește, naționalismul nu trebuie luat în înțelesul său restrâns, intransigent sau intolerant. Doctrina liberală respinge manifestațiile violente ale așa-zisului naționalism exclusivist și strâmt ca un fenomen morbid, ca o dovadă de slăbiciune sau ca o mărturisire de nepricepere... a nevoilor superioare, de armonie socială, fără de care societățile omenești nu pot avea o dezvoltare normală. Și mă grăbesc să adaug că în țările tocmai în care sunt minorități etnice, numai recunoașterea drepturilor lor depline concordă cu cerințele, cu tradițiile doctrinei liberale”¹¹. Prin “naționalism” trebuie înțeles, în accepția lui I. G. Duca și a partidului său, accentul pe interesul și pe specificul național. Cuvântul este astăzi periculos și trebuie folosit cu multă precauție. În anii 1922-1923, el nu avea conotațiile pe care le are astăzi, după regimurile totalitare ale veacului XX, după nenumăratele manipulări propagandistice la care a fost supus.

E nevoie de mult discernământ în deslușirea sensurilor sale și I. G. Duca este un gânditor cu un condei remarcabil: “... naționalismul e de mai multe feluri. E naționalismul teoretic: mai multă dragoste pentru cei de același sânge și de aceeași credință. E naționalismul cultural, adică nevoia de a intensifica manifestațiile cugetării și artei proprii fiecărei naționalități în parte. E, în fine, naționalismul economic, care la urma urmei nu e decât un instinct de conservare, mijlocul de a salva individualitatea materială a fiecărei naționalități, de a împiedica cotoșirea ei de către elemente superioare prin puterea sau prin organizarea lor. Naționalismul astfel înțeles nu exclude colaborarea cu străinătatea. Dimpotrivă, el o reclamă ca o nevoie și ca un stimulent. Naționalismul sentimental știe că nici un popor nu trăiește izolat în spațiu. El are conștiință de toate contingentele mediului înconjurător, el e numai expresia dorinței firești de a se îngriji de sine mai mult decât de aproapele. Naționalismul cultural știe și el că o sumă de cuceriri ale gândirii sunt patrimoniul comun al omenirii întregi. Departe de a respinge acest patrimoniu se simte fericit și mândru că face parte integrantă dintr-însul, dar se străduiește să păstreze nota specifică în opera obștească. Naționalismul economic știe că ziduri chinezești nu se pot înălța, că infiltrația capitalurilor străine e fatală și necesară, dar vrea să găsească formule de armonizare care să înlăture acapararea unora și sugrumarea celorlalți; întâi, fiindcă progres fără neatarnare nu se poate și, în al doilea rând, fiindcă neatarnarea politică fără neatarnare economică iarăși nu se poate. Liberalismul îmbrățișează deopotrivă toate aceste forme de naționalism”¹².

Examinând sensurile acestui cuvânt se poate înțelege de ce epitetul “național-liberal” nu reprezintă o sintagmă contradictorie ci expresia deja a unui program politic. Dacă toate partidele se reclamau în trecut – așa cum o fac și astăzi – de la interesul național a cărui apărare constituia țelul lor, Partidul Național-Liberal a onorat prin fapte nenumărate această legitimitate. A fost un partid “național” și pentru că activitatea sa acoperea întreaga națiune și avea repercusiuni asupra ei. A existat totuși și o dimensiune “de clasă”, de care liderii săi erau foarte conștienți pe care I. G. Duca o explica astfel: “Firește că revendicările sociale implică în anumite momente o grijă mai vie a intereselor unei clase decât a intereselor celorlalte clase, dar dacă susținerea acestor interese și revendicări se face cu ură împotriva unora, cu exclusivism împotriva altora, fără preocuparea neîncetată a menținerii unui echilibru între toate părțile, acțiunea socială astfel condusă nu poate să ducă fatal decât, sau la un progres relativ, fiindcă va fi dobândit cu prețul unor reacțiuni violente și a unor resentimente primejdioase, sau la ruperea definitivă a echilibrului social, adică la revoluție. Doctrina liberală e prea

¹¹ *Ibidem*, p. 146-147.

¹² *Ibidem*, p. 147.

însetată de progres real pentru a se mulțumi cu o stare de lucruri care nu asigură decât un progres discutabil sau cu o revoluție care în credința ei adâncă e moartea oricărui progres. Iată de ce liberalismul socotește armonia socială ca o condiție esențială a îndeplinirii concepțiilor lui”¹³. Cu Partidul Național-Liberal s-a întâmplat un fenomen rar în istoria universală: marii proprietari s-au autoexpropriat, în virtutea credinței în necesitatea emancipării economice și *ipso facto* sociale a țărănimii. În perioada interbelică, după înfăptuirea marii reforme agrare și a sufragiului universal și odată cu apariția și afirmarea Partidului Țărănesc, devenit în 1926, prin fuziunea cu Partidul Național din Ardeal, Partidul Național-Țărănesc, glasul satului românesc s-a făcut auzit prin această forță politică. Astfel, liberalii s-au situat în partea dreaptă a scenei politice, în condițiile în care înaintea Primului Război Mondial ei constituiau aripa ei stângă.

Liberalismul românesc a avut și un aspect personalizat identificându-se oarecum cu familia Brătianu. De veche spiță boierească¹⁴, Brătienii au dat chiar un fel de legitimitate acestui partid. Înrudirile cu ei funcționau ca un mijloc de propulsare în politică. Nu în sensul „nepotismului”, ci prin puterea capitalului simbolic al acestei familii ilustre, atât de devotate interesului național. Astfel, iată-l pe poetul Ion Pillat, nepot de soră al lui Ionel Brătianu, participant la tratativele de la Paris de după Primul Război Mondial, mai târziu deputat și vicepreședinte al Camerei. Fiica sa Pia a fost căsătorită cu Mihai Fărcășanu, liderul marcant al tineretului liberal în ultima perioadă de existență a partidului¹⁵. Exemplele pot continua punând în evidență prestigiul acestui nume care echivala în bună măsură cu imaginea țării libere și înfloritoare. Brătienii nu pot fi despărțiți de ideea liberalismului românesc din trecut.

Astăzi situația societății românești stă sub altă zodie ale cărei origini trebuie să le căutăm în consecințele celui de-al doilea război mondial. După șase decenii de la încheierea sa, trăim în sistemul generat de acesta. O istorie care este și nu este nouă se deschide în fața noastră. Unde să așezăm acest trecut românesc și cum să facem să nu îl uităm?

¹³ *Ibidem*, p. 148.

¹⁴ Mihai Sorin Rădulescu, *Elita liberală românească 1866-1900*, p. 182-185.

¹⁵ Dinu Pillat, *Itinerarii istorico-literare*, ediție alcătuită, prefață și bibliografie de George Muntean, București, Editura Minerva, 1978, p. 56-62. Despre înrudirile familiei Brătianu, vezi, de asemenea, Mihai Sorin Rădulescu, *Elita liberală românească 1866-1900*, p. 29-32.